

МИШЕЛ
ДЬО МОНТЕН

ПЪТЕПИС

ИЗ ИТАЛИЯ
ПРЕЗ ШВЕЙЦАРИЯ И
ГЕРМАНИЯ

Превод от френски,
предговор и обяснителни бележки
Стоян Атанасов

Превод от италиански
Сава Славчев

Библиотека

Тезаурус

№ 1	Уилям Шекспир	<i>Великите трагедии</i>
№ 2	Мирча Елиаде	<i>Трактат по история на религиите</i>
№ 3		<i>Книга на мъртвите</i>
№ 4	Мирча Елиаде	<i>Шаманизмът и архаичните техники на екстаза</i>
№ 5	Мирча Елиаде	<i>Йога. Безсмъртие и свобода</i>
№ 6	Леонардо	<i>Трактат за живописиста</i>
№ 7	Марина Цветаева	<i>Живот в огъня</i>
№ 8		<i>Попол Вух.
Древните истории на Киче</i>
№ 9	Платон	<i>Държавата</i>
№ 10	Николо Макиавели	<i>Владетелят</i>
№ 11	Освалд Шпенглер	<i>Залезът на Запада, т. 1 и 2</i>
№ 12	Джеймс Фрейзър	<i>Златната клонка, част 1 и 2</i>
№ 13	Цао Сюецин	<i>Сън в алени покои, т. 1</i>
№ 14	Франсоа Волтер	<i>Векът на Луи XIV, т. 1 и 2</i>
№ 15	К. Станиславски	<i>Работата на актьора, т. 1</i>
№ 16	Барух Спиноза	<i>Етика</i>
№ 17	А. С. Брадли	<i>Шекспировската трагедия</i>
№ 18	Готфрид Лайбниц	<i>Монадология</i>
№ 19	Мишел дьо Монтен	<i>Пътенис</i>

СЪДЪРЖАНИЕ

Монтен на път	7
<i>Стоян Атанасов</i>	

ПЪТЕПИС

из Италия през Швейцария и Германия / 37

Записки на френски, водени от секретаря на Монтен	39
Записки на френски, водени от Монтен.....	159
Записки на италиански, водени от Монтен	223
Заклучителни записки на френски, водени от Монтен...	295

МОНТЕН НА ПЪТ

Стоян Атанасов

В 1770 г., ПОЧТИ ДВА века след смъртта на Монтен (1592), в замъка „Монтен“ (област Перигор, Югозападна Франция) един краевед открива старинен ръкопис – паметни бележки от пътуване на Монтен през Франция, Германия, Швейцария и Италия. Една първа част от ръкописа (около 45% от цялото) е писана от анонимен секретар, когото Монтен впоследствие освобождава и сам продължава пътеписните записки – първоначално на френски (около 24%), после на италиански (около 29%), и накрая също на френски (2%). Ценната находка бива публикувана през 1774 г. под заглавието *Пътепис на Мишел дьо Монтен из Италия през Швейцария и Германия*. Изданието веднага привлича вниманието на специалистите и на ценителите на автора на *Опити*, които виждат в *Пътеписа* ярко потвърждение на мислителя и личността Монтен. За автентичността на ръкописа съдим и по съдържанието на бележките и от факта, че те не са били предназначени за публикуване.

ЧИТАТЕЛИТЕ НА ОПИТИ ЗНАЯТ КОЛКО настойчиво авторът изтъква личния характер на своята книга. В своето Предисловие към читателя Монтен заявява:

[...] не съм си поставял никаква друга цел освен една – семейна и частна. [...] Аз съм я [книгата – С.А.] предназначил за лично удобство на моите роднини и приятели – когато ме загубят (а това ще стане твърде скоро), да могат отново да намерят в нея някои черти на моя характер и нрав [...]. Но аз искам да ме видят в моя прост, естествен и обикновен вид – непринуден и безискусен; защото аз рисувам самия себе си. [...] Ако бях сред онези племена, които, както се говори, още живеят в сладката свобода на първичните закони на природата, с готовност щях да се обрисувам цял-целеничък, при това съвсем гол. И така, читателю, предметът на моята книга съм самият аз.¹

Неслучайно, когато подарява на краля на Франция първите две книги на *Опити* и Анри III го хвали, че те са му харесали „извънредно много“, Монтен не се свени да отвърне закачливо: „Това означава, Сир, че аз се нрава на Ваше Височество, щом книгата ми му е приятна, защото в нея няма нищо друго освен размисли за моя живот и моите действия.“² Въпреки тези и други многобройни твърдения за стриктно интимния характер на *Опити*, не бива да забравяме усилията и старанието на Монтен да публикува своята книга. Нейното първо издание от 1580 г. (книги I и II) е на разноски на автора, а следващите ще бъдат обогатени с близо хиляда добавки, които Монтен вмъква до края на живота си. Монтен твърди, че пише единствено за себе си и за своите близки, но прави всичко необходимо книгата му да стане публично достояние.

Съвсем различно стоят нещата с пътните бележки, публикувани два века след смъртта му под заглавието *Пътепис*. Те са

¹ Тук и по-нататък цитирам *Опити* в българския превод на Тодор Чакъров. Вж. Мишел дьо Монтен, *Опити*, книги I, II, III, изд. „Наука и изкуство“, София, съответно 1979, 1975, 1976, с. 49.

² Цитирано по Морис Ра в неговата хронология за живота на Монтен. Вж. Montaigne, *Œuvres complètes*, introduction et notes par Maurice Rat, Paris, Gallimard, „Pléiade“, 1962, р. XVIII (преводът мой – С.А.).

водени като паметни записки за лична употреба. Никъде – нито в *Опити*, нито в личната си кореспонденция³, нито в Семейната книга, където той е отбелязвал важни семейни събития – Монтен не споменава за *Пътеписа*. За неговя частен, неофициален характер съдим и по сухия език на записките, и по известна стилова необработеност, и по многобройните повтарящи се формулировки – колкото обясними за лични бележки, толкова и недопустими за публикуван текст. И въпреки грубия си вид, тези бележки се явяват в много отношения отзвук на първите две книги на *Опити* (от 1580 г.) или пък изходен материал за последната, трета книга, публикувана за пръв път в 1588 г. Нещо повече: те ни помагат да разберем по-добре някои от основните идеи във философията на Монтен, да се доближим по-осезателно и до неговата личност.

Тук е уместно да припомним накратко някои биографични факти, които позволяват да определим мястото на *Пътеписа* в цялостното творчество на Монтен. Между 1572 и 1580 г., след като се е оттеглил от задълженията си на съветник и съдия в Парламента на Бордо (Градския съвет), Монтен пише своите *Опити*. На 1 март 1580 г. публикува първите две книги. След това осемгодишно усамотение предприема продължително пътуване из Франция, Швейцария, Германия. Най-дълго престоюва в Италия. Пътуването трае 17 месеца и 8 дни – от 22 юни 1580 г. до 30 ноември 1581 г. Вероятно Монтен е искал да остане и повече в Италия, но се наложило да се завърне у дома, след като бива избран за кмет на Бордо с двегодишен мандат. Впоследствие ще бъде преизбран за още две години. Въпреки обществената си заетост той продължава да пише нови есета. Така през юни 1588 г. публикува поредното, четвърто издание на своите *Опити*. То съдържа нова, трета книга, плюс първите две, обогатени с бли-

³ До нас са достигнали 36 писма от Монтен, публикувани от Морис Ра във френското издание на *Събрани съчинения* на Монтен (вж. бел. 2), по които е направен настоящият превод.

зо шестстотин добавки. До края на живота си (1592) подготвя следващо допълнено издание, което ще бъде публикувано посмъртно през 1595 г.

I. Пътеписът в сянката на *Опити*

За уседналия живот на Монтен през последните двадесет години (1572–1592) пътуването бележи своеобразна пауза в обичайните му читателски и писателски занимания. Всъщност пътните бележки показват, че той не спира нито да чете, нито да пише. Но оставя пътни записки, твърде различни от *Опити*.

Причините за пътуването са няколко. Към тях се прибавят и догадки. През 1577 г., тоест три години преди да тръгне на път, Монтен се разболява, получава камъни в бъбреците. Баща му Пиер Екем, бивш кмет на Бордо, е страдал от същото заболяване. Приликата между баща и син прави впечатление в не едно отношение. Пиер Екем също е водил дневник по време на престоя си в Италия като участник във френските войни, водени там от Франсоа I. Ала неговите бележки не са достигнали до нас.

За да облекчи страданията си от бъбречните кризи, Монтен е посещавал престижни минерални бани в своя регион – Пиренеите и Гаскония. Състоянието му обаче не се е подобрило. Затова решава да продължи водолечението в Германия и Италия. Това до голяма степен определя и маршрута му в двете страни.

Разбира се, освен балнеотерапия, след продължителното усилие по написването на първите две книги на *Опити*, Монтен е искал да се разведри. Но и тук, както обикновено, се е стремил да съчетае приятното с полезното като обогатява в чужбина духовния си кръгозор, докато полага грижи за болното си тяло. Открай време смята, че пътуването по непознати места е незаменим човешки опит. В глава 26 на книга I, озаглавена „За възпитанието на децата“, Монтен препоръчва пътуването в чужбина именно като възпитателно средство, позволяващо „да раз-

движиш и избистриш ума си, сблъсквайки се с ума на другите“⁴. А Италия, люлката на европейския Ренесанс, е привличала европейските, и в частност френските хуманисти. Клеман Маро, Франсоа Рабле, Жоашен дю Беле, Марк-Антоан Мюре, Жозеф Жюст Скалиджер и много други високо образовани личности са пребивавали в Италия, черпели са от постиженията на италианския хуманизъм, доразвивали са го на родна земя.⁵ В този смисъл интересът на Монтен към Италия, пробуден от семейната традиция, се засилва и от духа на времето.

Монтен следи също с внимание съвременни пътеписи на откриватели, заселници, мисионери, впуснали се да откриват или „цивилизват“ далечни краища на света. Цялата тази книжна допринася за обогатяване на ренесансовия светоглед с нови ценности като религиозна и нравствена толерантност, културен релативизъм, природонаучна любознателност. Ренесансовият хуманизъм разширява значително представата за човека и за света, като разчупва някои средновековни догми, налагани от богословието, за единоначалието на света и за еднородната човешка природа. Той достига до общочовешки ценности, които днес определяме като „универсализъм“, но прави това в повечето случаи с общи, абстрактни понятия. Монтен се пази от тях. Неговият универсализъм, обогатен от остро чувство за релативизъм – усещането за относителния характер на човешките прояви – се проявява преди всичко като стремеж да отчита и признава безкрайното човешко многообразие. *Пътеписът* е ярко доказателство

⁴ *Опити*, I, 26, с. 231. (В препратките към *Опити* посочвам с римска цифра книгата, а с арабска – главата.) Редица педагогически четива от онова време изтъкват ползата от досега с чужди народи и нрави. Така младият пътешественик се приспособява към бита и обичаите на други общности. Това казва и Балдасаре Кастилионе в своя бестселър *Царедворецът* (II, 22).

⁵ През втората половина на XVI в. пътищата на Италия са вече по-сигурни. Това позволява и на хора с по-скромни възможности (тоест без многочислена охрана) да предприемат пътувания из страната.

за този нов дух, който доближава Монтен и до нашите нагласи, култивирани под въздействието на съвременната антропология.

Монтен наблюдава и по друга причина с широко отворени очи пъстрата картина на човешките нрави и обичаи. Силно повлиян от класическия скептицизъм, той не изповядва окончателни истини нито за света, нито за собствената си личност. Предпочита конкретното, мимолетното впечатление. Пътуването в чужди страни му дава отлична възможност да трупа такива впечатления. Записвал ги е главно за да не ги забравя. Те релативизират представата му за родните нрави и практики. Срещите и разговорите с чужденци, от които се различава в много отношения, го интересуват в същата степен, в която се съмнява и в монолитността на собствената си личност. Истината, към която се стреми Монтен, не е производна на общи принципи и догми, не подлежи и на систематизиране. Тя се проявява единствено в единичното, конкретното, в явлението и действието, ограничени във времето и пространството.

Имаме сериозни основания да предполагаме, че опитът от пътуването, впечатленията от жители на отделни градове, от хора с различни професии и различно социално положение са довели Монтен до заключения, изложени в книга трета, публикувана седем години след обиколката из Европа.

Монтен възприема света не като застинала даденост, а като вечно люлееща се реалност – метафора на непрекъснатите промени в природата и в човешките общества: „Светът не е нищо друго освен едно вечно люлеене. Всичко в него се клатушка непрекъснато: Земята, скалите на Кавказ, египетските пирамиди; люлее се и общо с другите неща, и сам по себе си. Дори постоянното не е друго освен едно по-бавно колебание.“⁶

Динамиката на променящия се външен свят става главозамайваща, когато той попада под погледа на не по-малко променящия се субект на възприятието. Монтен многократно описва

⁶ *Опити*, III, 2, с. 28.

и себе си, и света като непрекъснати процеси на промяна, която в повечето случаи е и непредвидима: „Моят разказ се отнася за определен час. Аз мога веднага след това да се променя: и не само случайно, но и нарочно. Това, което пиша, е всъщност протокол на различни и променящи се прояви и неопределени, а понякога и противоречиви фантазии – било защото аз съм станал друг, било защото улавям нещата при други обстоятелства и от друга гледна точка.“⁷ Монтен е чужд на какъвто и да било есенциализъм. В неговите очи многообразието се явява не потвърждение или отхвърляне на общовалидна истина, а само проява на природни или обществени процеси без същност и без смислов център.

До момента на пътешествието книгите са основният източник на знания и идеи за Монтен. Той прекарва по цял ден в своята „библиотека“ – кръгло помещение с около 1500 тома, – и започва своите „опити“, като си води бележки с коментар за прочетеното. Писателят Монтен е продължение на читателя Монтен. Ала за личност, която пристъпя към книгите от стремеж да опознае по-добре себе си, житейският опит е по-важен от книжното знание. Затова в хода на разсъжденията си за възпитанието смята, че най-добрата книга за подрастващия е светът, и препоръчва: „[...] бих желал светът да бъде книгата на моя възпитаник. Опознавайки безкрайното множество характери, учения, съждения, възгледи, закони и обичаи, ние се научаваме да съдим здраво за своите собствени, а също така нашият ум се учи да разбира своето несъвършенство и вродената си немощ – нещо, което не е лесно.“⁸ От една страна, пъстрият реален свят превъзхожда книгите, защото е по-богат от тях и почерпеният от него опит е по-полезен от книжното знание. От друга, разковниче за себепознанието е съзнанието за собственото ни несъвършенство. Едва ли друг автор е омаловажавал себе си и

⁷ Пак там.

⁸ *Опити*, I, 26, с. 238.

своята книга повече от Монтен. Разграничавайки се от авторите, които говорят за себе си най-вече в предисловията на своите творби, за да ги рекламират, пък и да се хвалят, Монтен се рови продължително с особена наслада в собствената си непълноценност – лоша памет, ленив ум, некомпетентност, нехайство и т.н. – на пръв поглед за да опази читателя от заблуди и да му даде пример за смирение. Всъщност той говори за себе си така, както никой не си е позволявал до този момент, и не го премълчава.⁹ Самоотричането е черта на самобитността на пишещия. То се оказва плодотворен творчески похват за проучване на Аза. Затова нищо от широкия свят не застрашава онзи, който тръгва на път, не за да демонстрира превъзходство над другите, а за да се срещне и да обмени мисли с тях.

Пътуването е сякаш най-подходящият начин на живот за непрекъснато променящия се Аз, за който веднъж винаги установено местоположение не може да има. Възприеман само в определен момент и на конкретно място, Азът не се определя от пространството. В този смисъл той е *атопос*. В изначалната му извънпоставеност Монтен не влага обаче елементи на утопия, до каквито тогавашните мислители често прибегват. Напротив, с метафизичните си постановки слага пръст в раната на човешката природа: „Ние никога не сме в дома си, ние винаги сме устремени някъде извън него. Страхът, желанието, надеждите ни тласкат към бъдещето и ни лишават от чувството и разбирането на това, което е, за да ни подмамат към това, което ще бъде – дори и тогава, когато нас не ще ни има.“¹⁰

⁹ В епистоларното есе до приятелката си г-жа Д'Естисак „За любовта на родителите към децата“ Монтен заявява: „Това е единствената книга в света от този род, която се отличава с такъв необработен и екстравагантен вид. В нея няма нищо, достойно да бъде отбелязано, освен тази чудноватост: защото един толкова празен и толкова нищожен сюжет не може да бъде обработен и от най-добрия майстор така, че да се говори за него“ (*Опити*, II, 8, с. 83–84).

¹⁰ *Опити*, I, 3, с. 59.

Желанието да пътуваме е естествена последица от неспособността ни да се установим трайно на едно място. В есе 9 на книга III, озаглавено „За суетността“, Монтен излага най-пълно онова, което го подтиква да тръгне на път. Доколкото в *Пътетиса* не се говори за причините за пътуването, въпросното есе можем да разглеждаме като аналитичен отзвук на преживяното от пътешественика Монтен. И в „За суетността“ Монтен търси връзка между вродената ни непълноценност и вкуса към пътуване: „Аз знам добре, че страстта към пътуване, ако се погледне буквално, говори за някакво вътрешно безпокойство и нерешителност. Такива са нашите основни качества, при това – преобладаващите.“¹¹ Но в случая той поставя положителен знак на негативното, изтъквайки ползата от пътуванията: „[...] пътуването, както аз го виждам, е много полезно. Душата ти непрекъснато се упражнява в наблюдение на нови и непознати неща и аз не познавам никаква друга по-добра школа – както неведнъж съм казвал – за формиране на човешкия живот на толкова много хора, от запознаването с безкрайното разнообразие от форми на нашата природа.“¹²

Освен тази основна причина Монтен излага конкретни обстоятелства, които са го подтикнали да пътува: желанието да се откъсне от домашните грижи и от стопанските дейности, които му се налага да ръководи вкъщи¹³; отвращението му от сегашните нрави на Франция¹⁴, което му показва от какво бяга, без да знае какво търси¹⁵. Продължителното отсъствие от дома прави при завръщането по-желана близостта със съпругата и с близките¹⁶. Старостта ни доближава до смъртта, която изглежда по-прием-

¹¹ *Opitii*, III, 9, с. 274.

¹² Пак там, с. 254.

¹³ Пак там, с. 228.

¹⁴ Пак там, с. 230.

¹⁵ Пак там, с. 252.

¹⁶ „[...] постоянното стоене не доставя такова удоволствие, което доставя разделянето и връщането след това. Тези прекъсвания ме изпълват с

лива далече от домашните¹⁷. И не на последно място, Монтен търси в пътуването удоволствия, но препоръчва да ги вкуваме разумно и съобразно житейския си опит. Затова смята, че най-подходящата възраст за пътешестване е между 40 и 60 години¹⁸.

II. Погледът на Монтен към света и към себе си

Ще оставим за момент *Опити* и ще насочим вниманието си към *Пътеписа*¹⁹. Бележките, водени първоначално от секретар, но по всяка вероятност по указания на Монтен, а впоследствие и от самия него, свидетелстват за подчертана селективност на впечатленията от видяното и чуто. То би могло да се отнесе към три основни сфери: 1) околният свят; 2) паметниците за миналото и останките от него; 3) самонаблюдения по време на водолечението.

една нова любов към домашните ми и правят пребиваването ми у дома по-сладостно“ (пак там, с. 256).

¹⁷ „Ако трябваше да избирам, щях, струва ми се, да предпочета да умра на седлото, отколкото в леглото, във от дома си, далече от близките си, отколкото вкъщи“ (пак там, с. 260). И още: „Нека да живеем и се смеем сред близките си и нека да се мръщим и умираме сред чужди“ (пак там, с. 261).

¹⁸ Вж. *Опити*, III, 9, с. 259, 270.

¹⁹ Монтен не тръгва сам. Придружават го близки роднини, приятели, прислуга. Групата е била между 12 и 14 души. Безспорният ѝ водач е Монтен, който обаче съжалява, че сред спътниците си няма интересен събеседник, сродна душа, с която да обменя мисли. В *Опити* намираме отзвук от липсата на единомишленици по време на пътуване: „Рядко щастие и необикновено облекчение е да имаш край себе си порядъчен човек с ясен ум и с нрави, съответстващи на твоите, на когото е приятно да пътува с тебе. При пътуванията си аз съм изпитвал крайна нужда от това“ (III, 9, с. 117). Вероятно и липсата на желан събеседник е подтиквала Монтен да си води записки.